

ULUSLARARASI
“İSLAMÎ İLİMLERİN TEŞEKKÜLÜ VE
İSLAMÎ İLİMLER ARASI İLİŞKİLER”
SEMPOZYUMU

28-30 Nisan 2014/Biřkek-KIRGIZİSTAN

BİLDİRİLER KİTABI

Editörler

Yrd. Doç. Dr. Adem ÇATAK
Yrd. Doç. Dr. Berat SARIKAYA

Oř Devlet Üniversitesinin 75. Kuruluş Yıldönümü anısına
Oř Devlet Üniversitesi Arařan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Fakültesi ve
Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi işbirliğiyle düzenlenmiştir.

Gümüşhane Üniversitesi Yayınları

HZ. PEYGAMBER VE SAHÂBE DÖNEMİNDE TEFSİR

Abdurrahman ALTUNTAŞ*

Özet

Cenab-ı Hak tarafından peygamberine gönderilen Kur'an'ı Kerim'in temel amacı anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'de yirmi üç senelik bir zaman içerisinde kendisine vahyedilen kitabı hem tebliğ etmiş hem de açıklamıştır. O bazen âyetleri kendiliğinden izah etmiş, bazen de sahâbenin sorularına cevap olarak açıklamalar yapmıştır. Yine o ara sıra âyeti ayetle tefsir ediyordu. Sahâbe ise vahyin nazil olduğu sırada, âyetin indiği yeri, zamanı ve kimler hakkında nazil olduğunu gözlemlediğinden, bütün bunlara bit tecrübe şahit olduğundan, dahası Peygamber tarafından yapılan tefsir merkezli açıklama ve izahları işittikleri ve Kur'an'ın getirdiği hükümlerin uygulamasını gördükleri için tefsirde önemli bir kaynaktır. Sahâbe tarafından aktarılan rivâyetlerde, esbâb-ı nüzul ve nâsih-mensuh gibi konularda tefsire kaynaklık edecek malzeme olduğu gibi bu rivayetler de aynı zamanda İsrâiloğulları'ndan gelen haberlere de yer verilmiştir. Ancak sahâbîlerin âyetleri tefsir ederken çok ihtiyatlı davrandıkları, bilmedikleri konularda fazla konuşmadıkları bir vakıdır. O yüzden sahâbe döneminde Kur'an'ın bütünü, bugünkü manada tefsir edilmemişti. Sahâbe içerisinde Hz. Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Abdullah b. Mes'ud, Zübeyr b. Avvam, Zeyd b. Sabit, Übeyy b. Ka'b, Ebu Musa el-Eş'arî ve Abdullah b. Abbas daha tefsir ilminde öne çıkan isimlerdir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Hz. Peygamber, Sahâbe, Tefsir

Giriş

Semavi kitapların sonuncusu olan Kur'an, Hz. Peygamber (sav)'e Arapça olarak vahyedilmiş kutsal bir kitaptır. Yaklaşık yirmi üç senelik bir zaman sürecinde tedricen indirilen Kur'an'ın asıl amacı içinde yaşanan toplumu yeniden inşa etmektir. Hz. Peygamber kendisine vahyedilen ilahî kelâmı sahâbeye ezberletmek suretiyle bir taraftan hafızalarda yer etmesini temin ediyor, bir taraftan da onun yazıya geçirilmesini emrediyordu. Kur'an'da yer alan¹ "yuallimühümü'l-kitâbe" (onlara kitabı öğretiyor) ibaresinden Hz. Peygamber'in kendisine indirilen vahyi öğretme görevinin bulunduğu sabittir.² Onun asıl görevi ise kendisine vahyedilen kitaptaki Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara tebliğ etmektir. Bu suretle Kur'an'ı Kerim'in en iyi bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktır. Buradan yola çıkarak diyebiliriz ki Kur'an'ın en büyük müfessiri Allah resulüdür.

Sahâbe ise vahyin nazil olması esnasında yaşamış olduğu tecrübe; Hz. Peygamber tarafından yapılan açıklamaları işitmesi ve hükümlerin uygulamasına

* Yrd. Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, abdaltuntas@hotmail.com

1 el-Bakara, 2/129; Âl-i İmrân, 3/164; el-Cum'a, 62/2.

2 Birşık, Abdulhamit, "Tefsir", DİA, İstanbul, 2011, c. 40, s. 282.

şahit olması bakımından en önemli tefsir kaynaklarından birini teşkil etmiştir. O devrin Arapları lügat bakımından Kur'ân'ı anlasalar da bu onların ayetlerin manalarını tümüyle kavradıkları anlamına gelmemektedir. Kur'ân, mü'minlerin şahsi ve içtimai hayatlarını düzenlemek amacıyla, teşriî hükümler va'z etmiştir. Bu âyet-i kerimelerden hüküm çıkarmak, sadece Arapça'yı bilmekle mümkün olmaz. Kur'ân'da müteşâbih âyetler, mübhem bırakılan hususlar, tahsisi murad edilen umumi hükümler vardı. Bu sahalarla alakalı âyetleri anlamak için, o mevzularda yüksek bir ilmi seviyenin olması gerekir.³ Dolayısıyla sahâbe arasında Kur'ân'ı anlama bakımından farklılıklar mevcuttu. Hz. Peygamberle bulunma, akli muhakeme kabiliyeti, Arap dili ve şîrine vukufiyet, tarihi malumat hakkındaki bilgileri Kur'ân'ı anlama noktasında farklılıklara sebep oluyordu.⁴

Tefsir "sarf, nahiv ve belâgat gibi dil bilimlerinden; esbâb-ı nüzûl, nâsih-mensuh, muhkem-müteşâbih gibi Kur'ân ilimlerinden; hadis ve tarih gibi rivâyet ilimlerinden; mantık ve fıkıh usulü gibi yöntem bilimlerinden yararlanılarak Kur'ân'ın manalarının açıklanmasını ve ondan hüküm çıkarılmasını öğreten ilim" dir. Tefsiri, "Allah'ın Kur'ân-ı Kerîm'deki muradını beşerin gücü oranında bulmaya yardımcı olan bir ilim dalı" şeklinde kısaca tarif etmek de mümkündür.⁵

Âlimler her ilim sahibinin tefsir yapıp yapamayacağı konusunda ihtilaf etmişler, bir kısmı bu konuda aşırıya kaçmış ve hiç kimsenin Kur'ân'ın tefsirini yapmasını caiz olmadığını söylemişlerdir. İsterse kişi delil bilgisi, fıkıh, nahiv, tarihi olay ve rivâyetler konusunda yeterli donanıma sahip bir âlim ve edip olsun. Bu kişinin yapabileceği şey, Hz. Peygamber'den ve vahyin nüzulüne şahit olmuş sahâbeden ve onlardan bu hususta ilim almış olan tabiinden gelen rivâyetleri nakletmekten ibarettir. Diğer bir grup ise engin bir edebiyat bilgisine sahip olan kimse, Kur'ân'ı tefsir edebilir demişlerdir. Akl-ı selim sahibi edipler makasıdı bilebilirler. Bazı muhakkik âlimler ise bu görüşlerin ifrat ve tefrit olduğu kanaatindedirler.⁶

Peki, "tefsirde en doğru metod nedir" denilirse bunun cevabı Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsir edilmesidir. Çünkü Kur'ân'da mücmel (kapalı) olarak anlatılan bir husus, başka bir yerde müfesser (açıklamalı) olarak, bir yerde kısa olarak geçen bir husus, başka bir yerde geniş olarak geçer. Eğer bu mümkün olmazsa, sünnet'e müracaat edilir. Çünkü sünnet, Kur'ân'ın şerh ve izahıdır.⁷ Şayet, bir âyetin tefsiri ne Kur'ân'da, ne de Sünnet'te bulanamazsa, o takdirde sahâbenin sözlerine müracaat edilir. Çünkü onlar bunu en iyi bilenlerdir. Zira Kur'ân'ın inişine şahit olmuşlar ve Kur'ân'la ilgili olayların içinde yaşamışlardır. Aynı zamanda onlar kuvvetli bir anlayış ve sağlam bir bilgiye sahip idiler.⁸

A. Hz. Peygamber Döneminde Tefsir

Tefsirin ortaya çıkış süreci, Kur'ân'ın tebyini yani tefsiri ile görevli olan Hz. Peygamber ile başlamıştır. Kur'ân'ın indiği dönemde yaşayan sahâbe hem anlamadıkları âyetlerin manalarını kendilerine açıklayacak, hem de bazı ameli hükümlerin uygulanış biçimlerini gösterecek bir rehber ihtiyacı duyduklarından bu anlamda zaman zaman Hz. Peygamber'e müracaat etmişler, bunun sonucunda

3 Yıldırım, Suat, *Peygamberin Kur'ân Tefsiri*, Kayıhan yay., İstanbul, 1998, s. 18-19.

4 Yıldırım, *Peygamberin Kur'ân Tefsiri*, s. 20.

5 Birşık, "Tefsir", DiA, c. 40, s. 282.

6 El-İsfahani, Râgıb, *Tefsire Giriş (Mukaddemetü Câmi'i'-Tefasir)*, Çev: Celalettin Divlekçi, Rağbet yay., İstanbul, 2011, s. 103-104.

7 İbn Teymiyye, *Tefsir Usûlü*, Çev: Cemal Güzel, Takva yay., İstanbul, 2011, s. 123.

8 İbn Teymiyye, *Tefsir Usûlü*, s. 125-126.

da ilk tefsir örnekleri kendini göstermeye başlamıştır. Bu ihtiyaç neticesinde Kur'ân tefsirinin birinci halkası olan Hz. Peygamber'in izah ve açıklamaları ortaya çıkmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'i ilk defa açıklayan Hz. Peygamber olduğundan tefsir ilminin ilk kaynakları, onun sözlerini ve uygulamalarını tespit etmeyi kendisine konu alan ilk hadis derlemeleri içinde aranmıştır. Çünkü genel kabule göre tefsir ilmi hadis ilminin bir dalı olarak doğup daha sonra bağımsız hale gelmiştir.⁹

Kur'ân'ın ilk müfessirinin Hz. Peygamber olduğu noktasında bir ihtilâf yoktur. Tefsiri ondan ashabı almış, ashab da bu bilgileri tâbiine aktarmıştır. Muteber hadis kaynakları Resûlullah'a, ashaba ve tâbiinin önde gelenlerine ait Kur'ân tefsirlerini bir araya getirmiştir. Bu kaynaklara bakıldığında Resûl-i Ekrem'in Kur'ân tefsirinin muhtelif şekillerde ortaya çıktığı görülür. Resûlullah yer yer ashabın yanlış anlama ve yorumlamalarını tashih etmekte, yer yer doğrudan bir âyeti veya sûreyi yorumlamakta veya kapalı bir noktasını açıklamakta, bazen de sorulara cevap mahiyetinde Kur'ân'ı tefsir etmektedir. Âyetteki kapalılığın giderilmesi, bilinmeyen bir kelimenin izahı, âyetin âyetle tefsir edilmesi, âyette anlatılan bir olaya dair ayrıntı verilmesi bu tefsir şekillerindedir.¹⁰

Kur'ân'ın mücmel, müphem veya mutlak ifadeleriyle karşılaşan ilk Müslümanlar, onların beyanı, tespiti veya takyidi konusunda mübelliğ olan Hz. Peygamber'e müracaat etmişlerdir.¹¹ Sahâbe âyetlerin nüzul sebeplerini ve inişlerini gerektiren durumları Hz. Peygamber vasıtasıyla biliyorlardı.¹² Rasûlullah'ın (sav) sahâbeye Kur'ân'ı açıklaması sebebiyledir ki, onların Kur'ân tefsirindeki ihtilafları çok azdır. Tabiiiler arasındaki tefsir ihtilafları ise, sahâbeye nazaran daha fazla olmakla birlikte, kendilerinden sonra gelen tebe-i tabiin neslinden daha az düzeydedir.¹³

Kur'ân'da ki her bir vahiy, ona ihtiyaç duyulduğunda veya bir vaka yahut bir sebep üzerine ve belli bir meseleyi çözmek için gelmiştir.¹⁴ Yine Kur'ân bir defada değil tedrici olarak indirilmiştir. Onun tedrici olarak indirilmesi daha iyi anlaşılmasına zemin hazırlamış, indiği toplumu aşama aşama bir eğitime tabi tutmuştur. Hz. Peygamber'in eğitim ve öğretiminin temeli, Allah'tan aldığı öğretilerle insanlığı bir eğitime tabi tutmaktır.

Hız. Peygamber'i, Kur'ân tefsirine sevkeden en mühim saik, şüphesiz İslamiyetin kendisine olan emridir. Kur'ân kendisi üzerinde düşünülmesini istemiş, kapalı olan bir âyet, başka bir yerde açıklığa kavuşturulmuş, bunun yanında peygamberi tebliğ ve tebyinle mükellef kılmıştır. O açıdan Hz. Peygamber devrinde tefsirin iki önemli kaynağı Kitabullah ve Rasûlullah (sav) tr.¹⁵

Hız. Peygamber'in Kur'ân'ın ne kadarını tefsir ettiği hususuyla ilgili iki görüş olmakla beraber âlimlerin birçoğu şu görüşü esas almışlardır. Buna göre Resûl-i Ekrem'in Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını tefsir etmemiştir.¹⁶ Süyûtî'nin el-İtkân'da

9 Mertoğlu, Mehmet Suat, "Tefsir" DİA, İstanbul, 2011, c. 40, s. 290.

10 Birşık, "Tefsir", DİA, c. 40, s. 284.

11 İbn Aşur, Eş-Şeyh Muhammed el-Fâzıl, *Ana Hatlarıyla Tefsir Tarihi*, Rağbet yay., Çev: Bahattin Dartma, Ömer Pakiç, İstanbul, 2007, s. 16

12 İbn-i Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, çev: Halil Kendir, Yeni Şafak, Ankara 2004, c. II, s. 614.

13 İbn Teymiyye, *Tefsir Usûlü*, s. 61.

14 Hamidullah, Muhammed, *Kur'ân'ı Kerîm Tarihi*, çev: Salih Tuğ, İstanbul 2000, s. 14.

15 Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Fecr, Ankara, 1996, c. I, s. 39.

16 Birşık, "Tefsir", DİA, c. 40, s. 283.

kendilerinden görüş naklettiği kişiler içerisinde yer alan Huveyyî de Resûlullah'ın tefsir ettiği âyetlerin az olduğunu söylemektedir. Ayrıca Hz. Âişe'den rivâyet edilen, "Peygamber, Cibrîl'in kendisine öğrettiği sayılı âyet dışında Allah'ın kitabından herhangi bir şey tefsir etmezdi" şeklinde rivâyetler¹⁷ bulunmaktadır.

H. Peygamber'in Kur'an'ı Tefsir Etme Yolları

Âyetlerin nazil olmasının akabinde Hz. Peygamber, hutbe irad ederken yahut başka bir vesile ile âyeti okurken, herhangi bir suale muhatap olmaksızın, bazen tefsir edeceği âyeti tasrih ederek bazen de etmeyerek, âyetlerin manasını bildirirdi.¹⁸ Bazen de sahâbe, herhangi bir mesele ile karşı karşıya kaldıkları zaman Rasûlullah'a sorularını arz edip, o meseleyi çözüme kavuşturuyorlardı.

1. Kur'an'ı Kur'an'la Tefsiri

Kur'an'ı Kerim'in en sağlam tefsir yolu yine Kur'an'dır. Kur'an'ı Kerim, Arap dili ve edebiyatının gelişmesinde en mühim amillerden birisidir. Onda aynı konuda, çok ufak değişikliklerle, tekrarların olduğu görülür.¹⁹ Kur'an'ı Kerim'deki bu tekrarlar da yer yer tefsir faaliyeti söz konusudur. Hz. Peygamber de bazen Kur'an'ın bir âyetini, başka bir âyetle tefsir etme yoluna gitmiştir.

Örnek 1:

"İman edenler, bununla beraber imanlarına zulüm bulaştırmayanlar var ya, işte (ancak) onlardır ki korkudan emin olmak hakkı kendilerindedir. Onlar doğru yolu bulmuş kimselerdir."²⁰ âyeti indiği zaman, bu âyet Müslümanların çok ağızına gitmiş ve; "Hangimiz nefesine zulmetmiyor? (mahvolduk)" demişlerdir. Resûlullah (sav): "Hayır, burada kastedilen o değil, şirk. Lokman'ın oğluna olan şu sözünü işitmediniz mi? "Oğulcuğum, Allah'a şirk koşma, zira şirk büyük zulümdür"²¹ diyerek²² buradaki zulmün Allah'a ortak koşmak olduğunu ifade etmiştir.

Örnek 2:

Resûlullah (sav): "Ardında cehennem vardır, orada kendisine irinli su içirilecektir"²³ âyetini okur ve ardından âyet hakkında şu açıklamayı yapar: "İrin ağzına yaklaştırılır, ondan ikrah eder, iğrenir. Biraz daha yaklaştırılınca suratu yanar ve başının derisi dökülür. İrini içince bağırsaklarını param parça eder."²⁴ Resûlullah bu açıklamaları yaptıktan sonra şu âyetleri okuyarak âyeti âyetle tefsir etme yoluna gitmiştir: "...Ateşte ebedi kalan ve bağırsaklarını parça parça edecek kaynar su içirilen kimseler..."²⁵ "...Onlar yardım istediklerinde erimiş maden gibi, yüzleri kavuran bir su kendilerine sunulur."²⁶

2. Kur'an'ı Sünnetle Tefsiri

H. Peygamber zaman zaman herhangi bir âyet hakkında ashabına soru

17 Taberî, , Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Câmiü'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'an*, thk: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turki, Daru'l-İlimi'l-Kütüb, Beyrut, 2003, I, 78-79; İbn Kesir, Ebû'l-Fi-da İmadüddin İsmail b. Ömer, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azim*, thk: Mustafa es-Seyyid Muhammed ve öte., Müessesetu Kurtuba; Mektebetü'l-Evladi's-Şeyh li't-Türas, Kahire, 2000/1421, c. I, s. 18

18 Yıldırım, *Peygamberin Kur'an Tefsiri*, s. 139.

19 Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. I, s. 40.

20 En'am, 6/82.

21 Lokman, 31/13.

22 Buhari, İman 23; Enbiya 8, 41; Tefsir, En'am 3; Tefsir, Lokman 1; İstıtabe 1,9; Müslim, İman 197, (124); Tirmizi, Tefsir, En'am, (3029).

23 İbrahim, 14/16.

24 Tirmizi, Cehennem, 4, (2586).

25 Muhammed, 47/15.

26 Kehf, 18/29.

sorarak, onların dikkatini çekmek suretiyle ayet hakkında açıklama yapıyordu.²⁷ Soru bazen âyette geçen bir kelime ile ilgili olurdu. Bazı durumlarda “niçin güldüğümü biliyor musunuz?” gibi, âyetle ilgili olmadığı halde verdiği bir cevap bir âyetin tefsiri olurdu. Buradaki maksat, ashabin zihinlerini yeni bir şey öğrenmeye hazırlamaktır, yoksa onlardan bir izahta bulunmalarını istemek veya bilip bilmediklerini anlamak değildir. Zaten ashab, bildikleri bir şey olsa bile, Rasûlullah’a karşı bir şey söylemeleri edeplerinden dolayı mümkün değildi. Onun içinde cevap, hemen hemen her zaman “Allah ve Resulü daha iyi bilir” şeklinde olurdu.²⁸

Örnek 1:

*“Allah, şüphesiz zerre kadar haksızlık etmez, zerre kadar iyilik olsa onu kat kat artırır ve yapana büyük ecir verir”*²⁹ âyetinin tefsiri ile ilgili olarak Resûlullah (sav) şöyle demiştir: “Allah hiçbir mü’mine, yaptığı tek hayrın karşılığını ihmal etmek suretiyle bile zulümde bulunmaz. Yaptığı her hasenenin karşılığı hem dünyada hem de ahirette kendisine verilir. Kâfir ise, yaptığı hayır sebebiyle dünyada öylesine yedirilir ki, ahirete varınca, karşılığı verilecek tek hayrı kalmaz.”³⁰

Örnek 2:

Resûlullah (sav) *“Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz”*³¹ ayetini tefsir bağlamında şu hadisi zikretmiştir: “Siz yetmiş ümmeti yetmişe tamamlayan sonuncu ümmetsiniz. Siz onların en hayırlısı ve Allah yanında en değerli olanıdır.”³²

B. Sahâbe Tefsiri

1. Genel Özellikleri

Hz. Peygamber’in bu güzide ashâbi bir yandan Rasûlullahtan işittiklerini ve şahit oldukları olayları aktarırken bir yandan da kendi ictihad ve görüşlerini kendilerinden sonra gelen tâbiîn nesline aktarmışlardır.

Sahâbe, arkadaş anlamına gelen ashâb kelimesinin çoğulu olup, Hz. Peygamber’i sağlığında iken görmüş ve onunla karşılaşmış olan mü’minlere verilen bir sıfattır. Sâhâbî olmada Hz. Peygamber’den hadis rivâyet etme şartı olmadığı gibi herhangi bir yaş sınırı da yoktur. Buna göre sağ iken bir an bile olsa onunla görüşüp sohbet etmek ve Müslüman olarak ölmek sahâbî olmada yeterli kabul edilmektedir.³³

Arapça dili üzere inmiş olan Kur’ân’ı Kerim’in o zamanki muhatapları, dili çok iyi kullanan ve konuşan insanlar olmaları hasebiyle bir bakışta Kur’ân’ın zahiri hükümlerini anlıyorlardı. Bâtınî sır ve incelikler konusunda ise Rasûlullah’a sorma ihtiyacı hissediyorlardı³⁴ şeklinde görüşler olsa da sahâbenin Kur’ân’ın zahiri manalarının hepsine vakıf olmaları söz konusu değildi. Bazıları âyetlerin zahiri manalarına nüfuz edemezken bir kısmı ise hem zahir manayı hem de batını anlamı âyetlerden çıkarabiliyordu. Açıkçası onların arasında anlayış ve kavrama farklılığı vardı.

27 Demirci, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı yay., İstanbul, 2012, s. 56.

28 Yıldırım, *Peygamberin Kur’ân Tefsiri*, s. 148.

29 Nisa, 4/40.

30 Müslim, *Sıfatü'l-Münafikin*, 56.

31 Al-i İmran, 3/110.

32 Tirmizi, *Tefsir, Âl-i İmran (3004)*; İbnu Mace, *Zühd*, 34, (4288).

33 Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 71-72.

34 Cevdet Bey, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, Haz: Mustafa Özel, Kayıhan yay., İstanbul, 2002, s. 38.

Sahâbe Peygamberle beraber bulunmaları dolayısıyla Kur'ân'ın manalarını anlamada maharet sahibi olmuşlardı. Âyetleri bizzat Hz. Peygamber'in ağzından işiterek nasıl okuyacaklarını biliyorlardı. Buna rağmen kendilerine müphem olan kısımlar vardı. Bu durumda ya Hz. Peygamber'e veya sahâbeden ileri gelenlerden birine müracaat ederek müşkillerini hallediyorlardı.³⁵

Bütün bunlara ek olarak şunu da ifade etmek gerekir ki sahâbe o dönemde cereyan eden hadiseler ve sebep-i nüzule vakıftı. Bundan dolayı Rasûlullah'tan sonra tefsir sahasında üçüncü kaynak olma vasfına haiz olmuşlardı.³⁶ Onlar Hz. Peygamber'in yanında bulduklarından, Kur'ân'ın inişine tanıklık etmelerinden dolayı ve Rasûlullah'ın rahle-i tedrisinden geçtiklerinden olayların bağlamını daha iyi tahlil etme ve çözümleme imkânına sahiptiler. Sahâbe Hz. Peygamber'in açıklamalarını almışlar ve kendilerinden sonra gelen kişilerin bunlara ihtiyaç duyacaklarını düşünerek aktarmışlardır.

Kur'ân'ın nüzulüne şahit olup onu anladıktan sonra hayatlarına katan sahâbe, Kur'ân'ı anlama konusunda herhangi bir problemle karşılaşmadı. Çünkü Kur'ân'ın konuştukları dilde inmiş olması, nüzul ortamında yaşıyor olmaları Kur'ân'ı anlamalarını kolaylaştırıyordu.³⁷ Ayrıca sahâbe âyetlerin mesajlarını tarih içerisinde dondurmamışlar. Mesaj üretmede lafız hiçbir zaman yok farz edilmemiştir. Çünkü lafız yok edilirse içtihadın yani yeni değerler üretmenin kaynağı kurur.³⁸ Aynı zamanda sahâbe âyetleri anlama noktasında yoğunlaşırlar ve bazen bir tek âyet üzerinde günlerce dururlardı.³⁹ Topluma önder olan sahâbe anlama hadisesini sadece içe dönük bir faaliyet olarak yaşamamış bu güzide insanlar, yaşadıkları toplum ve gelecek kuşaklar için Kur'ân kaynaklı değerler de üretmişlerdir.⁴⁰

Sahâbe döneminde Kur'ân'ın bütünü, bugünkü manada tefsir olunmamıştı. Onlar, vahiy ve nüzul ortamında yaşadıkları için, Kur'ân'dan sadece kendilerine muğlak olanları tefsir etme ihtiyacı hissetmişlerdir. Tefsir faaliyetinin genişlemesi ve bu manada her âyetin tefsir edilmesi, insanların Allah Resûlünden zaman itibarıyla uzaklaşmasıyla birlikte kapalılığın tedricen artması sonucu ortaya çıkan bir durumdur.⁴¹

Hadis kaynaklarında nakledilen sahâbe rivâyetlerinde esbâb-ı nüzûl ve nâsih-mensuh konularında bilgi bulunduğu gibi âyetteki kapalılığın giderildiği, kelimelerin açıklandığı, İsrâiloğulları'ndan gelen haberlerin aktarıldığı da görülmektedir. Ancak sahâbîlerin tefsir yaparken çok ihtiyatlı davrandıkları, bilmedikleri konularda fazla konuşmadıkları görülmektedir.⁴² Sadece Abdullah b. Mes'ûd ve Abdullah b. Abbas gibi önde gelen müfessir sahâbîlerin Resûl-i Ekrem'den intikal eden yorumları kullanarak Kur'ân'ın tamamına yakını tefsir ettikleri bilinmektedir.⁴³ Sahâbe tefsirinde kelimelerin tahlili için Arap şiiirinden ve nesrinden yararlanıldığı, müşkil konuların halli için Arap tarihinden faydalandığı dikkat çekmektedir.⁴⁴ Ancak sahâbe tefsirinde göze çarpan en önemli husus Ehl-i

35 Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, Ravza, İstanbul, 2008, c. I, s. 106.

36 Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 234.

37 Sürmeli, Mehmet, *Sahâbenin Kur'ân Anlayışı*, Mavi yay., İstanbul, 2006, s. 174.

38 Sürmeli, *Sahâbenin Kur'ân Anlayışı*, s. 176.

39 Sürmeli, *Sahâbenin Kur'ân Anlayışı*, s. 177.

40 Sürmeli, *Sahâbenin Kur'ân Anlayışı*, s. 178.

41 Aydın, Davut, *Tefsir Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, Işık Akademi yay., İzmir, 2010, s. 55.

42 Taberî, *Câmiü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, I, 72.

43 Taberî, *Câmiü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, I, 75.

44 Birişik, "Tefsir", DİA, c. 40, s. 284.

Kıtap'tan intikal eden rivayetlerin (İsrâiliyat) kullanılmaya başlanmasıdır.⁴⁵

Sahâbîlerin hepsinin Kur'ân'ı icmalen ve tafsilen aynı derecede anlamaları mümkün değildir. Arap diliyle nazil olan Kur'ân'ı sahâbe duyar duymaz gerek müfredat gerekse terkipler bakımından hemen anlıyorlardı demek doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü herhangi bir kitap o dili bilenler tarafından tamamen anlaşılabilir. Zira bir eseri anlamak için, o eserin dilini bilmek yeterli değildir aynı zamanda aklen ve kültür bakımından o kitabın kültür seviyesine de yükselmek gerekir.⁴⁶

İbn Abbas'a göre Kur'ân-ı Kerîm'i anlaşılması bakımından dört aşamada ele almak mümkündür. Bunlardan ilki Araplar'ın dil sayesinde anladıkları âyetler, ikincisi insanların anlamamakta mâzur görülemeyeceği derecede açık olanlar, üçüncüsü Kur'ân'ı anlama hususunda derinleşen âlimlerin bilebileceği âyetler, dördüncüsü anlamını sadece Allah'ın bildiği âyetlerdir.⁴⁷ Taberî, Kur'ân'ı tefsir bakımından üç kısma ayırır ve birinci kısımda kıyametın kopuş vakti, Hz. İsrâ'ın dünyaya inışı, güneşin batıdan doğması ve sûra üfürülme zamanı gibi Allah'ın bilgisi dâhilinde bulunan hususlar yer alırken ikinci kısımda Cenâb-ı Hak'ın, tefsirini Hz. Peygamber'e bıraktığı ve öğrettiği âyetler gelir; bunlar sağlam rivâyetler yoluyla bilinebilir. Üçüncü kısım dile ve üslûba hâkim ilim ehlinin bilebileceği ve Garîbül-Kur'ân, İrâbü'l-Kur'ân ilimlerinin sınırları içine giren konulardır.⁴⁸

İsrâiliyat'a dair rivâyetler tefsir ilminin önemli konularından biridir. Tefsir ilmi bakımından esas problem, âyetlerin tefsirinde kullanılan İsrâiliyat'ın nassa dayalı bir meşruiyet zeminine oturup oturmadığıdır. Bu konuda yapılan incelemeler Kur'ân ve Sünnet'teki delillerin lehte ve aleyhte yorumlanabileceğini göstermekte, lehte yorumlandığı takdirde dinin özüne zarar verilmemesinin temel prensip olduğunu ortaya koymaktadır. Bizzat Kur'ân, ihtilâf edilen konularda Tevrat'a başvurulmasını ve Yahudi âlimlerinden bilgi alınmasını tavsiye etmiş, bazı dinî hakikatlerin -tahrife uğramış olmakla birlikte- Tevrat ve İncil'de de bulunduğunu⁴⁹, Yahudi ve Hristiyanlara kendi kitapları ile de hükmedilebileceğini⁵⁰ bildirmiştir. Ancak Tevrat ve İncil, Kur'ân'da geçmeyen veya ayrıntılı biçimde anlatılmayan bazı konularda doğru bilgiler verirken bazı konularda çelişkili ifadeler ihtiva etmekte, bir kısım bilgilerin ise doğru veya yanlışlığını belirleme imkânı bulunmamaktadır.⁵¹

Kur'ân'da geçmiş milletlere dair kıssalar çok defa ayrıntıya girilmeden anlatıldığı için ayrıntı isteyenleri diğer kaynakları incelemeye veya ilgili kıssa hakkında bilgi veren kimselere yöneltmiştir. Başvurulan kaynak semavî kitaplardan biri ise Kur'ân bunlara başvurulabileceğini bildirdiğinden bunda önemli bir sakınca görülmemiş, ancak şifahi kültür taşıyıcısı kimselere başvurulmuşsa bu takdirde onların kimlikleri tartışma konusu olmuştur. Hadis otoriteleri bu kimseleri araştırmış ve güvenilirlikleri hususunda değerlendirme yapmıştır. İnsanların fitrî meylini ve onların Kur'ân'ı öğrendikçe onun işaret ettiği gerçekleri daha ayrıntılı biçimde öğrenmek için gayret sarf edeceklerini bilen Hz. Peygamber, tamamen yasaklayıcı olmak yerine konuyla ilgili ana prensipleri ortaya koymuştur. Bunları

45 Birışık, "Tefsir", DİA, c. 40, s. 284.

46 Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 234.

47 Taberî, *Câmiü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, I, 70.

48 Birışık, "Tefsir", DİA, c. 40, s. 283.

49 Âl-i İmrân 3/93; el-A'râf 7/157; et-Tevbe 9/111; el-Feth 48/29; es-Sâf 61/6.

50 el-Mâide 5/43-45, 47, 66, 68.

51 Birışık, Abdülhamit, "İsrâiliyat" DİA, İstanbul, 2001, c. 23, s. 199; Hamîdullah, Muhammed "İslâmî İlimlerde İsrâiliyyât Yâhut Gayr-i İslâmî Menşeli Rivâyetler", trc. İbrahim Canan, İİFD, sy. 2 (1977), s. 303-307.

uygulayan bir Müslüman, Kur'ân'ın yorumu için ilâhî kitaplara ve tarihî hakikatlere tamamen sırt çevirmeyeceği gibi, bir kaynağa dayanmayan ve dinî gerçeklerle çelişen haberleri dikkate almayacaktır.⁵²

2. Meşhur Sahâbi Müfessirler

Suyûtî, fetva konusunda kendilerine müracaat etmek için içtihadta sivrilmiş olanları derlediği gibi, sahâbe devrinde Kur'ân tefsiri konusunda temayüz etmiş olanları özenle tasnif etmiştir. El-İtkan adlı eserinde, sahâbenin tefsiri en fazla bileni ve sahâbeden geriye kalan muasırlarının da kabul ettiği gibi Kur'ân'ın manalarını ortaya koymada diğerlerine göre daha çok ilim sahibi olanlarını zikretmiştir ki bunlar, dört halife: Ebubekir (v. 13/634), Ömer (v. 23/643), Osman (v. 35/655) ve Ali (v. 40/660) sonra Abdullah b. Mes'ud (v. 45/654), Zübeyr b. Avvam (v. 36/656), Zeyd b. Sabit (v. 45/665), Übeyy b. Ka'b (v. 30/650), Ebu Musa el-Eş'arî (v. 44/664) ve Abdullah b. Abbas (v. 68/687) tır.⁵³

Bu on kişiden ilk dokuzunun erken vefatı ve tabi'î'n döneminde ortaya çıkarak yaygınlaşan yeni düşüncelerle az temasları nedeniyle en küçüklerinin ve en sonuncularının yani Abdullah b. Abbas'ın mertebesine ulaşamadı. İnsanların tefsir hakkında bir şey söylemek için ondan daha mükemmel bir sorumluluk mercî'i bulamadığı bir nesilde onun önemi daha da artmıştır. Hicri birinci asrın ortalarında, sahâbe ve diğerleri arasında onun Kur'ân tefsirindeki geniş ilmini, eşsiz yeteneğini ve otoritesini kabul etmeyen kalmamıştır.⁵⁴ Ümmet arasında Sultanü'l-Müfessirin, Tercümanü'l-Kur'ân lakaplarıyla tanınan İbn Abbas Hz. Peygamber'in duasına da mazhar olmuştur.⁵⁵

İbn Abbas Kur'ân tefsirine, Esbab-ı Nüzul ve Mübhematu'l-Kur'ân'ı eklemiştir.⁵⁶ Kitabullah'a dair kendisinden pek çok şeyler rivâyet edilmiş, rivâyet tefsirlerinde kendisinden birçok rivâyet nakledilmiştir.⁵⁷ İbn Abbas aynı zamanda, müfret mananın veya terkinin anlaşılmasında lügat unsurunu da dikkate alıyor ve cahiliyye şiirinden örnekler veriyordu.⁵⁸

İbn Abbas'ın dışında Hz. Ebubekir Arap lisanını, ensabını, Araplar arasında geçenleri herkesten daha ziyade biliyordu. Hatta muasırları kendisini Kureyş'in âlimi olarak tanıyorlardı. O gayet fasih, belîğ, hatip ve bilgi sahibi bir zattı. Bununlar beraber bizzat Hz. Peygamber'den feyz almış, onun medrese-i irfanında yetişmiş, kelimullah'ın maani ve hakikatlerine dair malumatı o büyük kaynaktan almıştı. Bu yüzden de Kur'ân'ı Kerim'in tefsirine muttali idi. Kur'ân'ın âyetlerinden dini hükümleri istinbat ve nüktelerini çıkarma hususunda büyük bir kudret sahibi idi.⁵⁹

Hz. Ömer, Kureyş'in en belîğlerinden, en mütefekkirlerinden olması cihetiyle ve fitri özellikleriyle kelamın inceliklerine vakıf idi. Bunun yanında Huzur-ı Nebevi'de senelerce bulunmuş, Kur'ân âyetlerinin manalarına, nüzul sebeplerine muttali olmuş, bunların tefsiri hususunda Hz. Peygamber'den pek çok şey öğrenmiştir. Bütün hayatını İslamiyet'e hizmet etmek için adanmış olan Hz. Ömer,

52 Birşık, "İsrâiliyat", DİA, c. 23, s. 199.

53 Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'ân*, thk: Muhammed Ebu Fadl İbrahim, Mektebetü Asriyyetü, Beyrut 2011, c. 4, s. 892.

54 İbn Aşur, *Ana Hatlarıyla Tefsir Tarihi*, s. 18-19.

55 Cevdet Bey, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, s. 96.

56 İbn Aşur, *Ana Hatlarıyla Tefsir Tarihi*, s. 19.

57 Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, c. 1, s. 242.

58 İbn Aşur, *Ana Hatlarıyla Tefsir Tarihi*, s. 19.

59 Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, c. 1, s. 204.

Kur'ân'ı Kerim'in hakikatine vukuf hususunda büyük bir ihtisas sahibi idi. Kendisi, müfessirlerin mümtaz tabakasını teşkil eden zevatın en güzidelerindedir.⁶⁰

Hz. Osman müfessirlerin mümtaz tabakasını meydana getiren en önemli şahsiyetlerinden birisidir. Gerek tabiatı ve gerekse Hz. Peygamber'den aldığı feyz ve bereket sayesinde Kur'ân'ın inceliklerine mükemmel bir şekilde müttali idi. Özellikle Muhsafın nüshalarını çoğaltma hususundaki hizmeti çok büyüktür. Bu yüzden kendisine "Camiü'l-Kur'ân" denilirdi.⁶¹

Hz. Ali dört halife içerisinde en fazla tefsirle meşhur olan ve bu konuda kendisinden daha fazla rivâyet edilendir. Bunun sebebi Ebu Bekr, Ömer ve Osman'ın vefatlarının daha önce olmasıdır. Bundan dolayı onlardan gelen tefsir rivâyetleri Hz. Ali'ye oranla daha azdır.⁶² Hz. Ali'nin tefsirdeki yetkinliği konusunda pek çok sahâbî hüsn-ü şehadette bulunmuştur.⁶³

Abdullah İbn-i Mes'ud Allah'ın kitabını, Rasûlullah'ın Sünnetlerini öğrenme hususunda öne çıkmış bir zattır. Onun bu özelliğini Hz. Ali gibi bir zat itiraf etmiştir.⁶⁴ İbn Mes'ud'dan rivâyet edilen tefsir Hz. Ali'den rivâyet edilenden daha çoktur. Tefsir ilmindeki bilgisinin çokluğunu, her âyetin nerede nazil olduğunu, leyli, nehari, hazari, seferi, sayfi, şitainin hangisinden olduğunu bildiğini nimete şükür kabilinden söyler ve buna ilaveten: "Eğer bu konuda kendimden daha bilgili bir insan duysam, hemen ondan öğrenmek için çalışırdım" derdi.⁶⁵

Übeyy b. Ka'b vahyin yazılması hizmetinde bulunan sahâbîlerdendir. Bir gün Peygamber Efendimiz kendisine "Kur'ân âyetlerinin en büyüğü hangisidir?" diye sormuş, o da "Âyete'l-Kürsî'dir!" deyince, "İlim sana mübarek olsun!" cümlesiyle onu tebrik etmiş, dua buyurmuşlardır.⁶⁶

Sonuç

İnsanlara hidâyet rehberi olarak gelen Kur'ân kıyamete kadar insanların yolunu aydınlatacaktır. Bu ancak bu kitabın anlaşılması, mesajının tam kavranılmasıyla mümkündür. Hidâyet ve nur olarak gelen Kur'ân her çağda ve her dönemde yeni gelişmelere binaen yorumlanabilecek bir mahiyettedir. O toplumun ahlaki yönden mükemmel bir seviyeye çıkmasını isterken durağan bir anlayıştan ziyade gelişmeye ve ilerlemeye teşvik eden bir konumdadır.

Kur'ân'ın en iyi tefsiri Kur'ân'ın kendisidir. Kur'ân'da ki âyetler en iyi şekilde yine Kur'ân'daki diğer âyetlerle açıklanır. Bir ayetin tefsirini ilk önce Kur'ân'ın kendisinde aramamız gerekir. Eğer Kur'ân'da o konuda bir açıklama yoksa o zaman diğer kaynaklara müracaat edilmelidir.

Kur'ân tefsirinde diğer bir halkada Hz. Peygamberdir. O vahye direk muhatap olan kişiydi. Hz. Peygamber sahâbeye tefsiri açıklarken bir yandan onları eğitime tabi tutuyor bir yandan da Kur'ân'a nasıl yaklaşmaları gerektiğini ortaya koyuyordu. Anlama faaliyetine girdiklerinde âyetleri nasıl anlayacaklarını onlara öğretiyordu.

Tefsirde başka bir halka ise sahâbedir. Kur'ân'ın inişine tanıklık etmiş, Hz.

60 Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, c. I, s. 209-210.

61 Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, c. I, s. 214.

62 Cevdet Bey, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, s. 95.

63 Cevdet Bey, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, s. 95.

64 Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, c. I, s. 226.

65 Cevdet Bey, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, s. 95-96.

66 Cevdet Bey, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, s. 100.

Peygamber'in rahle-i tedrisinden geçmiş ashabın Kur'ân'ı anlamada ve hayata aktarmada elbette ki sıradan insanlar gibi bir konumda olmaları düşünülemez. Sahâbe Kur'ân'ın indirilişine tanık olmakla birlikte olayları ve bunların bağlamalarını bildiğinden dolayı farklı bir konumdadır. Onlar ayrıca manevi ve imtihanı bir eğitim sürecinden de geçtiklerinden dolayı Kur'ân'ı daha iyi anlama imkânları vardı. Çünkü onlar bizzat hayatın içerisindeydiler. Sevinçleriyle, kederleriyle, acılarıyla hayatı vahye muhatap olan Hz. Peygamber'le birlikte yaşıyorlardı. Dolayısıyla bu da Kur'ân'ın anlamalarına katkı sağlıyordu.

Kaynakça

- Aydüz, Davut, *Tefsir Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, Işık Akademi yay., İzmir, 2010.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, Ravza, İstanbul, 2008.
- Birişik, Abdülhamit, "İsrâiliyat" DİA, c. 23.
- Birişik, Abdulhamit, "Tefsir", DİA, İstanbul, 2011, c. 40.
- Buhari, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih I-VI*. thk. Mustafa Dîb el-Buğa, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1990.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Fecr, Ankara, 1996.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- Cevdet Bey, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, Haz: Mustafa Özel, Kayıhan yay., İstanbul, 2002.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı yay., İstanbul, 2012.
- El-İsfahani, Râgıb, *Tefsire Giriş (Mukaddeimetü Câmi'i'-Tefasir)*, Çev: Celalettin Divlekçi, Rağbet yay., İstanbul, 2011.
- Hamidullah, Muhammed, *Kur'ân'ı Kerîm Tarihi*, çev: Salih Tuğ, İstanbul 2000.
- İbn Aşur, Eş-Şeyh Muhâmmed el-Fâzıl, *Ana Hatlarıyla Tefsir Tarihi*, Rağbet yay., Çev: Bahattin Dartma, Ömer Pakiş, İstanbul, 2007.
- İbn-i Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, çev: Halil Kendir, Yeni Şafak, Ankara 2004.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azim*, thk: Mustafa es-Seyyid Muhammed ve öte., Müessesetu Kurtuba; Mektebetü'l-Evladi's-Şeyh li't-Türas, Kahire, 2000/1421.
- İbn Mace, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini, *Sünenu İbn Mace*, thk. Muhammed Mustafa A'zami, Şeriketü't-Tibaati'l-Arabiyye, Riyad, 1983.
- İbn Teymiyye, *Tefsir Usûlü*, Çev: Cemal Güzel, Takva yay., İstanbul, 2011.
- Mertoğlu, Mehmet Suat, "Tefsir", DİA, İstanbul, 2011, c. 40.
- Muslim, Ebû Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Muslim, I-V*, thk. M. Fuâd Abdalbâkî, Dâru İhyâi Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut, 1954.
- Suyuti, Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'ân*, thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Mektebetü'l-Asriyyetü, Beyrut 2011.
- Sürmeli, Mehmet, *Sahâbenin Kur'ân Anlayışı*, Mavi yay., İstanbul, 2006.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Câmiü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*, thk: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Daru'l-Alimi'l-Kütüb, Beyrut, 2003.
- Tirmizî, Ebu İsâ Muhammed bin İsâ, *Sünen*, I-V, Çağrı Yay, İstanbul, 1981.
- Yıldırım, Suat, *Peygamberin Kur'ân Tefsiri*, Kayıhan yay., İstanbul, 1998.